

VÁCLAV HAVEL – POKOUŠENÍ (1985)

METODICKÝ LIST PRO PEDAGOGY

KONTEXT

V dramatu *Pokoušení* z roku 1985 předkládá Václav Havel divákovi vlastní variaci faustovského příběhu. Klasické téma zápasu s ďáblem o to, zda skočit pokušiteli na lep a za prospěch a výhody prodat svou duši peklu, přivádí autor do současných kulís.

HISTORIE FAUSTOVSKÉHO TÉMATU

Příběh o doktoru Faustovi a jeho smlouvě s ďáblem Mefistofelem je jedním z nejčastěji zpracovávaných námětů v evropské literatuře. Předlohou pro postavu doktora Fausta byl Johann Georg Faust (asi 1480–1540), potulný alchymista, astrolog a mág, o kterém kolovaly zvěsti o spolčení s ďáblem a hrozném konci.

Látka byla v průběhu historie zpracovávána v různých podobách od lidových forem (knižky lidového čtení, kramářské písně, loutkohry) až po vysokou literaturu (dramata, romány apod.). Její nejznámější podobou je Goethova dvoudílná dramatická báseň *Faust*. Kromě J. W. Goetha látku zpracoval například i Thomas Mann (*Doktor Faustus*), Michail Bulgakow (*Mistr a Markétka*) nebo Christopher Marlowe (*Tragická historie života a smrti doktora Fausta*). Více informací např. na wikipedii.

HAVLŮV FAUST – POKOUŠENÍ

Václav Havel příběh zasazuje do své současnosti a do typického prostředí svých her – velké byrokratické instituce (podobně jako například v dramatu *Vyrozumění*, jehož ukázkou můžete najít na www.cisthavla.cz). Tentokrát je místem děje vědecký ústav neznámého zaměření. Hlavní postava dramatu je doktor Jindřich Foustka, vědec, který se ve svém volném čase tajně zabývá přísně zakázanými okultními vědami. Foustka udržuje dlouhodobý poměr s kolegyní Vilmou, ale zároveň se mu líbí mladá sekretářka Markéta.

Scéna, která tvoří naši videoukázku, začíná ve chvíli, kdy Foustku vyruší uprostřed jedné domácí okultní seance podivný invalidní důchodce Fistula (ve scénické poznámce ho autor popisuje jako člověka odpudivého, kulhajícího a páchnoucího). Fistula se drže vetře do Foustkova bytu. V dialogu Foustka zprvu Fistulu zcela odmítá, naznačuje mu, aby odešel, a situace je mu silně nepříjemná. Postupně se však začne atmosféra měnit. Ukazuje se, že Fistula o Foustkovi mnohé ví a že mu má co nabídnout. Fistulovo vábení ke spolupráci se vrací ve vlnách – několikrát ho chce Foustka vyhodit, ale mazaný „dáblík“ vždy hodí návnadu a Foustka s ním přes veškerou antipatii jedná dál. Fistula během celého rozhovoru naznačuje záhadné propojení s temnými, nadpřirozenými silami (ví, kde Foustka pracuje a že se chystá na večírek, tuší leccos o jeho okultních zálibách, nabízí mu osobní pomoc při zasvěcování do okultních věd, naznačuje dokonce, že ví něco o nevěře milenky Vilmy. Hlavní trumf svých dábelských schopností Fistula vytáhne, když Foustkovi nabídne, že se do něj Markéta na podnikovém večírku zamiluje.

Foustka se při prvním náznaku, že o něm Fistula ví víc, než je mu milé, zalekne. Svědomí nemá čisté a bojí se také váhy Fistulových tajemných kontaktů. Zároveň ho nabídky zajímají. V dialogu zazní výraz „redundantnost“ – přívál slov je motorem tohoto dialogu. Fistula nakonec Foustku „ukecá“, jeho žvanivost je jako parní válec, pod jehož tlakem nestačí Foustka dostatečně rychle myslet. Foustka by rád zůstal kariérem vědcem v ústavu, ale zároveň ho láká svět, který se mu díky Fistulovi (zdánlivě) otevírá. Měl by rád obojí (stejně jako v případě žen – Vilmy a Markéty) a myslí si, že lze hrát na obě strany, sedět na dvou židlích. Foustka prohraje boj se svým svědomím a nabídku přijímá. Tím ukázka končí.

V dalším ději se Markéta do Foustky skutečně zamiluje a vedení ústavu odhalí, že se Foustka zabývá pavědami. Když to vypadá s Foustkou zle, čistá a naivní Markéta se ho zastane, za což je z práce vyhozena. Foustka se neozve na její obranu, naopak se mu podaří vedení obrátit zpět na svou stranu tvrzením, že se okultními vědami zabývá proto, aby proti nim mohl účinněji bojovat. Markéta se zblázní. Drama vrcholí na ústavním večírku, kde Foustkovi primář sdělí, že zná pravdu. Ukazuje se, že Fistula není žádný démon, ale primářův přítel a nastrčený spolupracovník. Se slovy: *„Byl jsem domýšlivý blázen, který si myslel, že může z ďábla těžit, a přitom se mu nemusí upsat! Jenomže ďábla, jak známo, obelstít nelze,“* mizí Foustka v reji divokého tance ostatních postav v dýmu a ohni.

HAVEL VERSUS GOETHE

Stejně jako v Goethově příběhu jde i v *Pokoušení* o smlouvu s ďáblem, a i Havlův Faust (Foustka) čelí lákavým nabídkám pokoušitele. Hra o jeho duši se ale odehrává v jiných kulisách než u Goetha – pro člověka již není autoritou Bůh ani věda. Jediné, na co lze spoléhat a na čem lze lidský život stavět, je lidská odpovědnost, svědomí a morální hodnoty, a o ty se v Havlově faustovské variaci hraje.

Havlův Fistula je spíše parodií ďábla než opravdovým Mefistofelem – je to obyčejný dábelsky mazaný a nastrčený fízl. Intelektuál a vědec Foustka není Faustem vášnivě toužícím po poznání jako

u Goetha. Je to chladný hráč, který to zkouší hrát na obě strany, nemá soucit a tvrdě končí pádem. Foustka navíc nepodvede jenom sám sebe, ale i své blízké, a tím ztrácí i lidskost, soucit, solidaritu s druhými. Vyznění Havlova dramatu je v porovnání s Goethem, u nějž Faustova duše ďáblu nakonec nepropadne, otevřené a výrazně pesimističtější.

Takto drama vysvětluje Václav Havel v dopisu Pavlu Landovskému z roku 1986: *„Nežijeme v době zla démonického, titánského, nadpřirozeného, protože žijeme ve světě veskrze sekularizovaném. Sekularizované je i zlo. Nemá podobu ďábla Mefistofela, ale invalidního duchodce Foustky, jeho zapleteným partnerem není titánský Dr. Faust, ale polovičatý, připochcáný, ušmudlaný Dr. Foustka. On sice není spokojen s pohledem na svět, který mu nabízí jeho přiblblý ústav, dokonce na rozdíl od ostatních [...] se pokouší trochu nahlédnout za horizont toho pohledu na svět, který mu jeho ústav nabízí, nicméně – na rozdíl od Goethova Fausta – není schopen jít až do konce, nasadit sám sebe, něco obětovat.“*

Hlavním posláním dramatu je uvědomění si, že s „ďáblem“ nelze vyjednávat a člověk nenávratně ztrácí sám sebe. Nelze ani využívat „dábelství“ zbraně jako lež, ani hrát na obě strany (moment hry na obě strany se objeví už v Havlově dramatu *Zahradní slavnost* z roku 1963, které je rovněž součástí projektu www.cisthavla.cz).

FAUSTOVSKÉ TÉMA ZA NORMALIZACE

Významnou roli hrála u Václava Havla při zpracování faustovského tématu vlastní zkušenost s komunistickým režimem a jeho praktikami, konkrétně zkušenost z prvního věznění v roce 1977. Z něj byl Václav Havel propuštěn po několika měsících a na veřejnost se dostal jeho dopis prokurátorovi, kde Havel žádá o propuštění a zároveň slibuje, že se vyvaruje trestné činnosti. Tento dopis, o němž byl přesvědčen, že ho k ničemu nezavazuje, později Havel vnímal jako vlastní chybu a ústupek moci. Slíbil sám sobě, že už dábelstvímu pokušení nikdy nepodlehne.

„Tehdejší vězení, i když poměrně krátké, jsem totiž nesl z různých důvodů velmi těžce. Nevěděl jsem, co se děje venku, jen jsem v novinách sledoval zběsilou štvanci proti Chartě. Byl jsem klamán svými vyšetřovateli, a dokonce i svým obhájcem. [...] V tomto velmi nedobrému psychickém rozpoložení jsem ke konci svého pobytu ve vězení začínal chápat, že se na mě chystá léčba [...] Cítil jsem se být – velmi fyzicky! – pokoušen ďáblem. Cítil jsem se být v jeho spárech. Pochopil jsem, že jsem se s ním zapletl.“

Velké trauma, které prožíval po návratu z vězení, ho vedlo jednak k pokračování v boji proti totalitnímu režimu (a k několikaletému vězení), jednak k napsání *Pokoušení*. Když Václavu Havlovi později komunisté nabízeli emigraci, rázně pod vlivem těchto zkušeností odmítl a strávil více než čtyři roky ve vězení (1979–1983).

Tématem vnitřního boje sama se sebou se Václav Havel zabýval opakovaně v celé své tvorbě a v různých podobách. Jedním z prezidentských projevů je řeč při převzetí Sonningovy ceny (je součástí projektu www.cisthavla.cz), v němž Havel sám o sobě jako o vysokém politikovi říká, že musí odolávat pokušení moci.

HISTORIE UVÁDĚNÍ HRY

Hra vyšla v roce 1985 v rámci samizdatové edice Petlice, o rok později pak v Mnichově v exilovém nakladatelství Obrys/Kontur. Světová premiéra hry se konala 23. května 1986 ve vídeňském Akademietheater. Český Pokoušení poprvé nastudoval Andrej Krob s Divadlem na tahu jako videoinscenaci, nahrávka se poté tajně šířila na videokazetách. Na českém jevišti byla hra poprvé inscenována až po sametové revoluci, a to v říjnu 1990 v plzeňském Divadle J. K. Tyla v režii Jana Buriana.

PROČ A JAK ČÍST UKÁZKU VE VÝUCE

Pokoušení patří – pro mladého diváka – k jednomu z nejsložitějších dramát Václava Havla, ale nejde o text nepřekonatelný. Pokud se při jeho interpretaci ve výuce akcentuje spojitost s dnešní dobou, může být ukázka výborným odrazovým můstkem k diskusi o hodnotách dnešní společnosti a mladých lidí.

Pro pochopení ukázky je dobré studentům velmi jednoduše nastínit „faustovské téma“, tedy téma paktu s ďáblem, které prochází literaturou v různých formách již staletí. Pokud studenti znají Goethova *Fausta*, je možné je upozornit na odlišnosti Havlovy verze. Pokud s Goethem obeznámeni nejsou, není to nutné. Ve výuce je možné se soustředit pouze na ukázku – tedy rozhovor člověka s ďáblem, který od prvotního odmítání přejde kvůli vidině zisku k paktu s ním. Zbytek dramatu a jeho konec není nutné podrobně probírat, je možné jej pouze nastínit, nebo se studentů zeptat, jak si myslí, že Foustka skončí, a proč.

Při interpretaci ve výuce je dobré zmínit různé roviny dramatu:

1) Dobový kontext hry

Tato interpretace umožní pedagogovi se studenty zopakovat základní principy fungování totalitního režimu a revolty proti němu – koho mohl Foustka za doby komunismu představovat (agenta StB / totalitní moc obecně), co mohl Foustkovi nabízet (profesní uplatnění – v případě spisovatele možnost publikace díla, možnost cestovat apod.) a k čemu se Foustka paktem zavázal (život ve lži, rozchod se sebou samým a svými skutečnými názory). Následně lze se studenty diskutovat o tom,

proč někteří lidé za komunismu takový „pakt“ s režimem uzavírali, co naopak čekalo ty, kteří dohodu odmítli (vězení, nemožnost profesního uplatnění, postihy rodinných příslušníků, vyslyšení, sledování apod.).

2) Pokoušení v současnosti

Hru lze číst očima dnešního čtenáře a zasadit ji do kontextu života v 21. století, postavy lze vnímat jako symboly. I dnes jsme vystaveni různým pokušením a Havlova hra nám ukazuje nás samotné – naše váhání, selhání, rozhodování, slabosti, vnitřní souboje.

Při interpretaci hry je dobré se studenty hledat příklady ze života a ukázat jim nadčasovost tématu. Všichni v různých chvílích života svádíme boj se sebou samými – se svými předsevzetími (např. diety) či s neřestmi (např. alkoholem). Dobrým příkladem je sport (pokušení podat lepší sportovní výkon za cenu dopingu) či kariérní růst (např. za cenu podrazu na kolegu či jiného neetického chování). Příklady „paktu s ďáblem“ mohou mladí lidé vidět okolo sebe i ve veřejném životě, nejčastěji v politice, v níž mnoho politiků ustupuje ze svých ideálů a zásad proto, aby setrvali u moci.

Jeden z úkolů v pracovním listu studenty vyzývá k tomu, aby drama „přepsali“ a zamysleli se nad tím, koho by mohl dnes představovat Fistula (politik, podnikatel, lobbista, majitel firmy, majitel novin apod.) a co může Foustkovi nabízet (peníze/úplatek, kariéru, moc, vliv, popularitu např. v podobě počtu lajků/followerů...).

Návrhy konkrétních úkolů obsahuje pracovní list.

Zdroje:

Libor Vodička: Vyjádřit hrou: podobenství a (sebe)stylizace v dramatu Václava Havla, 2013.

Petruška Šustrová: Pokoušení Václava Havla (recenze 1986).

Wikipedie: heslo Faust, Johann Wolfgang Goethe.